

УДК 811.111'42'22

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ ЗАСОБАМИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (гендерний аспект)

С.А. Віротченко, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена дослідженню особливостей вираження негативних емоцій у невербальній поведінці чоловіків та жінок. Емоційний фактор суттєво впливає на вживання невербальних компонентів комунікації, адже прояв емоцій є невід'ємною частиною комунікативного акту та характеризує не тільки емоційний стан мовця, але й його ставлення до слухача. У свою чергу, невербальна поведінка комунікантів пронизана гендерними відносинами, а їх роль у соціумі визначається певною культурою та відповідає гендерним стереотипам, прийнятим в цьому суспільстві. У результаті дослідження виділено такі групи негативних емоцій, як злість / гнів, страх / знервованість, обурення / образа, відчай, та засоби їх вираження, притаманні жінкам та чоловікам. У кожній групі негативних емоцій відзначаються закономірності реакцій з боку засобів невербальної комунікації, зумовлені гендерним аспектом. Аналіз здійснюється на матеріалі англійських художніх текстів.

Ключові слова: гендерний аспект, емоційний фактор, кінесика, невербальна комунікація, негативні емоції, проксемика, просодика.

Віротченко С.А. Особенности выражения негативных эмоций средствами невербальной коммуникации (гендерный аспект). Статья посвящена исследованию особенностей выражения негативных эмоций в невербальном поведении мужчин и женщин. Эмоциональный фактор существенно влияет на употребление невербальных компонентов коммуникации, поскольку проявление эмоций является неотъемлемой частью коммуникативного акта и характеризует не только эмоциональное состояние говорящего, но и его отношение к собеседнику. В свою очередь, невербальное поведение коммуникантов пронизано гендерными отношениями, а их роль в социуме определяется той или иной культурой и соответствует гендерным стереотипам, принятым в этом обществе. В результате исследования выделены такие группы негативных эмоций, как злость / гнев, страх / нервозность, возмущение / обида, отчаяние, и способы их выражения, характерные для женщин и мужчин. В каждой группе негативных эмоций определяются закономерности реакций с точки зрения компонентов невербальной коммуникации, обусловленные гендерным аспектом. Анализ проводится на материале англоязычных художественных текстов.

Ключевые слова: гендерный аспект, кинесика, невербальная коммуникация, негативные эмоции, проксемика, просодика, эмоциональный фактор.

Virotschenko S.A. Peculiarities of expressing negative emotions by means of nonverbal communication (the gender aspect). The article covers the investigation of peculiarities of expressing negative emotions in men's and women's nonverbal behavior. The emotional factor has a great influence on usage of nonverbal communicative components as expression of emotions is an essential part of the communicative act and characterizes not only the emotional state of the speaker, but also his attitude to the listener. In its turn nonverbal behavior of communicants is influenced by gender relations, their role in society is determined by a certain culture and corresponds gender stereotypes accepted in this society. There have been distinguished such groups of negative emotions as anger / rage, fear / nervousness, resentment / offence, despair and means of their nonverbal expression, influenced by the gender aspect. The analysis is carried out on the material of English novels.

Key words: the gender aspect, kinesics, nonverbal communication, negative emotions, prosody, proxemics, the emotional factor.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях мова розглядається не як певна абстрактна сутність, а як система, в якій закріпилися результати пізнавальної діяльності її носіїв. Сучасний рівень розвитку лінгвістики робить можливими і необхідними дослідження окремих груп мовних і немовних одиниць з використанням антропоцентричних парадигм, що забезпечує більш усвідомлене та глибоке осмислення і тлумачення закономірностей мовної системи. Успішність комунікативної взаємодії безпосередньо пов'язана з володінням правилами використання як мови, так і невербальних засобів спілкування. Тому однією з центральних проблем сучасної лінгвістики є дослідження невербальних компонентів комунікації у найрізноманітніших ситуаціях спілкування [3; 5; 7; 8].

Актуальність роботи зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення невербальної комунікації, за допомогою якої здійснюється більша частина спілкування. У минулому столітті це питання викликало інтерес вчених в галузі психології, проте останнім часом вивчення цього питання активно займаються лінгвісти та психолінгвісти.

Об'єктом дослідження є невербальні компоненти комунікації, що є задіяними при вираженні негативних емоцій. Предмет дослідження – закономірності функціонування невербальних компонентів комунікації в ситуаціях вираження негативних емоцій в залежності від гендерного фактору. Мета роботи полягає у виявленні впливу гендерного аспекту на функціонування невербальних комунікативних компонентів при вираженні негативних емоцій.

Вивчення проблеми ефективної взаємодії ставить питання про взаємодію вербальних і невербальних складових комунікації в процесі спілкування, принципи їх співіснування та функції, які виконують невербальні компоненти комунікації. Науковими дослідженнями доведено, що саме за рахунок невербальних засобів відбувається від 40 до 80% комунікації. 55% повідомлень сприймається через вираз обличчя, позу, жести, а 38% – через інтонацію та модуляцію голосу [4, с. 93]. Несловесні засоби не тільки дублюють, підсилюють чи замінюють мовну комунікацію, але й підтверджують або заперечують інформацію, допов-

нюють зміст висловлювання, акцентують особливо важливі моменти спілкування, контролюють та регулюють цей процес.

До невербальних засобів комунікації належать: проксемика, кінесика та просодика. Проксемика – це організація простору і часу спілкування, що об'єднує такі характеристики, як відстань між комунікантами, їх векторну спрямованість, час, тактильний контакт. Кінесика включає в себе жести та міміку, а просодика описує різноманітні голосові характеристики (тембр, гучність голосу, інтонація та інші) [2, с. 42].

Невербальна комунікація залежить від різних факторів, в тому числі від гендерних відносин, які фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, що позначають мовну поведінку людини та процеси її соціалізації. Невербальна поведінка комунікантів пронизана гендерними відносинами, а їх роль в соціумі визначається певною культурою і відповідає гендерним стереотипам, прийнятим в цьому суспільстві [1, с. 62]. Не менш важливим для вираження невербальних компонентів комунікації є і емоційний фактор. Прояв емоцій є невід'ємною частиною комунікативного акту та характеризує не тільки емоційний стан мовця, але також його ставлення до слухача [8, с. 19].

У результаті дослідження, що проводилося з урахуванням гендерного принципу, виділено групи негативних емоцій та засоби їх вираження, тобто компоненти невербальної комунікації, притаманні жінкам та чоловікам.

Серед прикладів, які відображають негативні емоції чоловіків, виділено таку класифікацію: 1) злість/гнів (38%); 2) страх/знервованість (32,4%); 3) обурення/образа (20%); 4) відчай (10%). При розгляді даних жіночої групи відзначаємо інший порядок прояву негативних емоційних реакцій: 1) страх/знервованість (38%); 2) відчай (24%); 3) злість/гнів (20%); 4) обурення/образа (18%).

Отримані дані свідчать про те, що вираження емоцій **злості/гніву** за допомогою компонентів невербальної комунікації, переважає у чоловічій групі (чоловіки – 38%, жінки – 20%). Головним компонентом, що приймає участь у реалізації ситуації вираження гніву, є мімічний компонент, при цьому він переважає у чоловічій групі прикладів (37% – чоловіки, 27% – жінки).

При зображенні міміки чоловіків виділяється опис:

1) всього обличчя в цілому (*face twisted with anger, face contorted with anger, his face shone with hatred*); 2) очей і бровей (*his green eyes flashed fire, eyes were flashed with rage, bloodshot eyes, his eyebrows grow fiercely*); 3) губ (*his mouth set in a grim line, his lips tightened*); 4) рухи щелепи та підборіддя (*cheekbones moved, his jaw thrust out*):

(1) *Mildred had seen Philip angry before, but never as furious as now. He came forward to her chair, pale, his eyes were flashed with rage.*

“Are you in love with Griffiths?” he asked suddenly (1, c. 364).

Комунікативна ситуація описує пережиту чоловіком емоцію гніву, яка проявляється на його обличчі. Мімічний компонент невербальної комунікації представлено очима, що сяють від злості (*his eyes were flashed with rage*).

У прикладах жіночої групи при вираженні негативної емоційної реакції злості/гніву переважають просодичні компоненти невербальної комунікації: відображається ступінь гучності та різкості голосу, описується емоційний стан комуніканта (*said furiously, she snapped, cried in a high shrill voice, she yelled, her tone was full with fury*):

(2) *But having made up her mind to lose the two lodgers, the Frau Professor could not resist the satisfaction of giving rein to the ill-temper she had curbed so long. She was free now to say anything she liked to Cecilie.*

“I have written to your uncle, Cecilie, to take you away. I cannot have you in my house any longer. You’re shameless. Shameless,” – she cried in a high shrill voice (1, c. 126).

У цій комунікативній ситуації гнів у комуніканта-жінки викликаний її негативним ставленням до непристойної поведінки іншої учасниці спілкування. Емоція виражена невербально за допомогою номінації просодичного компоненту (*she cried in a high shrill voice*), яка описує висоту та силу голосу, передає сильну негативну емоційну реакцію.

Негативні емоційні реакції **знервованості/страху** значно переважають у жіночій групі прикладів (жінки – 38%, чоловіки – 32,4%). Різниця у використанні невербальних компонентів комунікації в чоловічій та жіночій групах спостерігається і серед мімічних та жестових компонентів.

У чоловічій групі переважають номінації мімічних компонентів (41% – чоловіки, 30% – жінки), які описують нахмурені брови комуніканта (*worried frown, brow puckered in dismay*); його блукаючий погляд (*his eyes roved*) та активність м’язів обличчя (*his cheekbones moved, his jaw set*):

(3) *Putting his hands behind his back Colonel MacAndrew was walking about the room:*

– I think it’s a much greater problem than most of us realize, – he said with a worried frown (4, c. 26).

Комунікативна ситуація свідчить про знервованість чоловіка, що пов’язана з проблемами в родині його сестри. У тексті прикладу мімічний компонент представлено фразою *with a worried frown*.

У жіночій групі переважають жестові компоненти невербальної комунікації (жінки – 36%, чоловіки – 22%), до яких можна віднести такі групи: 1) індивідуальні звички, які людина використовує для зняття внутрішньої напруги (*bit her nails/lips*); 2) тілесні жести (*her knees shaking, she was quaking, trembling all over, moved her shoulders, trembling fingers*); 3) рухи, спрямовані на якийсь предмет (*made handkerchief into a little ball and passed it from hand to hand, running her fingers over pleats of her dress, dabbed her palms nervously with a handkerchief*).

(4) *Avice Crichton was sitting in front of Julia dabbing her palms nervously with a handkerchief: “Pleased to meet you Mrs. Lambert. It’s kind of you to call on me (3, c. 130).*

Контекст прикладу показує, що жінка-комунікант 1 має труднощі у спілкуванні з комунікантом 2. Вона вимушена ретельно підбирати кожне слово, думати про ефект, який можуть спричинити її слова. Внаслідок цього жінка-комунікант 1 переживає емоційну реакцію знервованості, і для того, щоб зняти внутрішню напругу, вона потирає долоні хустинкою. У тексті прикладу цей жест представлено фразою *dabbing her palms nervously with a handkerchief*.

У групі негативних емоційних реакцій **обурення/образи** відзначається перевага чоловічих прикладів (20% – чоловіки, 18% – жінки). У чоловічих прикладах переважає просодична складова (чоловіки – 30%, жінки – 25%), що репрезентує різні

голосові характеристики (висота або гучність голосу, тембр), різкі, грубі, іноді саркастичні інтонації, і вказує на емоційне забарвлення голосу: *said in a rough, tense voice, said sarcastically, his voice was full of resentment, indignation.*

(5) – *Strickland can't work with anyone else in the studio – said Stroeve.*

– *Damn it all, it is your studio!*

– *He wouldn't let me to get out.*

– *But why didn't tell him to go to hell?! – my voice was full of indignation* (4, с. 56).

Контекст даної ситуації свідчить про те, що комуніканти мають різні думки про людину, яку вони обговорюють, внаслідок чого комунікант 2 виражає емоційну реакцію обурення, яка передається невербально за допомогою номінації просодичного компонента невербальної комунікації: *voice was full of indignation.*

У жіночій групі прикладів емоції цієї групи більш яскраво представлені мімічними компонентами невербальної комунікації (58,3% – жінки, 43,2% – чоловіки): *raised her eyebrows, her chin wobbled, she eyed her sternly, her eyebrows were frowning, her eyes darted angry flashes, pouted her lips:*

(6) «*Speaking without passion or prejudice,*» *she said, still looking at herself in the glass, when Evie placed the breakfast tray on her bed, «would you say I was by way of being a good-looking woman, Evie?»*

«*I must know what I'm letting myself in for before answering that question.*»

«*Hold your silly tongue,*» *said Julia and eyed her sternly* (3, с. 151-152).

Аналіз контексту прикладу свідчить про те, що слова комуніканта 2 ображають комуніканта 1, і в результаті цього комунікант 1 переживає емоцію образи, яка виражена за допомогою номінації мімічного компонента (*eyed her sternly*), що описує суворий, пильний погляд комуніканта, та який в свою чергу є не тільки засобом передачі емоційної реакції, але і показує ставлення жінки-комуніканта 1 до іншого учасника комунікативного акту.

При розгляді прикладів, які виражають емоцію **відчаю**, перевага спостерігається у жіночій групі (жінки – 20%, чоловіки – 10%). Відзначається також різниця у вживанні мімічних та жестових компонентів невербальної комунікації. У чоловічій групі

переважають жестові компоненти (45% – чоловіки, 30% – жінки). Серед жестових компонентів виділяється опис жестів рук (*wringing his hands, wave arms excitedly*), рухів голови (*painfully shook his hand, weary shake of the head*):

(7) – *He is ill – said the Frenchman.*

– *Why didn't he write and tell me? How stupid of me to quarrel with him. We must go to him at once. He can have no one to look after him. – Dirk wrung his hands.*

But we discovered that none of us knew how to find him. Stroeve grew more and more distressed (4, с. 55).

Представлений у цьому комунікативному акті жестовий компонент невербальної комунікації (*wrung his hands*) є засобом прояву відчаю, що викликаний розгубленістю комуніканта-чоловіка та його неспроможністю знайти вихід із ситуації.

У жіночій групі прикладів переважають номінації мімічних компонентів невербальної комунікації (43% – жінки, 28% – чоловіки), які описують не тільки нещасні, розпачливі погляди (*look of despair in her eyes*), але і таку фізіологічну реакцію комуніканта, як сльози (*her eyes were full with tears, her eyes blinded by tears*):

(8) «*I'm not going, Walter. It's monstrous to ask me.*» «*Then I shall not go either. I shall immediately file my petition. I'm afraid you've thought me a bigger fool than I am. I've got all the proof necessary.*»

Kitty was sitting at the floor, her eyes blinded by tears. She tried to hide her face but the large tears flowed down her cheeks (2, с. 50).

Емоційна реакція відчаю описана за допомогою номінації мімічного компонента невербальної комунікації (*her eyes blinded by tears*). Аналіз ситуації показує, що жінка має прийняти складне рішення, яке може навіть загрожувати її життю.

Отже, саме невербальні засоби передають міжособистісні настанови та акцентують вербальні висловлювання. Якщо досконало пізнати всі невербальні сигнали, можна зрозуміти справжні почуття співрозмовника, його потаємні думки, а отже, досягти поставленої комунікативної мети.

Перспективою цього дослідження є подальше вивчення невербальних компонентів комунікації, які супроводжують мовлення та акцентують вер-

бальні висловлювання, з урахуванням не тільки гендерного аспекту, але й соціального фактору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А.В. Кирилина // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 51–58. 2. Кнапп М.Л. Невербальные коммуникации / М.Л. Кнапп. – М. : Наука, 1978. – 308 с. 3. Крейдлин Г.Е. Тело в диалоге: семиотическая концептуализация тела (итоги проекта). Часть 1 : Тело и другие соматические объекты [Электронный ресурс] / Г.Е. Крейдлин. – 2010. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/dialog2010/materials/html/36.htm>. 4. Морозов В.П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация / В.П. Морозов. – М. : ИП РАН, Центр «Искусство и наука», 1998. – 189 с. 5. Муzychuk Т.Л. Русский невербальный дискурс в языковой системе и речевой деятельности (на материале художественной прозы) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.Л. Муzychuk. – Москва, 2010. – 41 с. 6. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике : [монография] / Г.Г. Почепцов ; [сост., общ. ред. и вступ. статья И.С. Шевченко]. – Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. – 556 с. 7. Салмина Т.Н. Гендерные особенности вербального и невербального выражения полярных эмоций в сценическом диалоге : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т.Н. Салмина. – М., 2003. – 20 с. 8. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : [монографія] / Солощук Людмила Василівна. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.

ДЖЕРЕЛА

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Maugham W.S. Of Human Bondage / W.S. Maugham. – Bontam Classics, 2001. – 600 p. 2. Maugham W.S. Painted Veil / W.S. Maugham. –

Vintage, 1997. – 256 p. 3. Maugham W.S. Theatre / W.S. Maugham. – Vintage, 2001. – 184 p. 4. Maugham W.S. The Moon and Sixpence / W.S. Maugham. – Vintage, 1999. – 224 p.

REFERENCES

Kirirlina, A.V. (1998). Razvitie gendernykh issledovaniy v lingvistike [Development of Gender Studies in Linguistics]. *Filologicheskiye nauki – Philological Sciences*, 2, 51–58 (in Russian)

Knapp, M.L. (1978). *Neverbalnye kommunikatsii [Non-Verbal Communications]*. Moskva: Nauka Publ.

Kreidlin, G.Ye. (2010). *Telo v dialoge: semioticheskaya kontseptualizatsia tela [Body in Dialogue. Semiotic Conceptualization of Body]*. Available at: www.dialog-21.ru/dialog2010/materials/html/36.htm. (in Russian)

Morozov, V.P. (1998). *Iskusstvo i nauka obsheniya: neverbalnaya kommunikatsiya [Art and Science of Communication: Non-verbal Communication]*. Moskva: Iskusstvo i nauka Publ.

Muzychuk, T.L. (2010). *Russkiy neverbalniy diskurs v yazykovoy sisteme i rechevoy deyatel'nosti. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Russian non-verbal discourse in the language system and speech activity. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Moskva. 41 p. (in Russian)

Potcheptsov, G.G. (2009). *Izbrannye trudy po lingvistike [Selected Works on Linguistics]*. Harkov: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.

Salmina, T.N. (2003). *Gendernye osobennosti verbal'nogo i neverbal'nogo vyrazheniya polyarnykh emotsiy v stsenicheskom dialoge. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Gender specificity of the opposing emotions verbal and non-verbal expression in the stage dialogue. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Moskva. 20 p. (in Russian)

Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anglomovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal communicative components in English discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.